

Har konung Erik XIV dött af förgift?

Forssell, Hans,

25 T 2 f Br.



National Library
of Sweden

FORSSELL, H.

Dist.

So.

EXN

(No.)

Kongl. Biblioteket.
STOCKHOLM.

Aliforia

Svenska

~~91 - C. 11~~

(Br.)

(»Aftryck ur Svensk Literatur-Tidskrift.»)

1869 häft 4.

Har Konung Erik XIV dött af förgift?

A. Ahlqvist: Om konung Erik den XIV:s fängelse och död. Historisk afhandling. Sthm 1868. 8:o 98 ss. (1,00).

En nätt och förtjenstfull uppsats, hvilken inom sin väl afrundade ram ådagalägger mycken mödosam forskning och gifver oss många nya upplysningar om det intressanta ämnets detaljer, om konung Eriks fängelsetid med dess skiftande elände, om den underlige fångens författareskap och brevexling och isynnerhet om hans egna och andras många olika befrielseplaner. Vi måste egna förf. vår tacksamhet för det nit, hvarmed han efterspanat de på flera olika håll spridda uppgifter, hvaraf han sammanfogat sin vackra teckning, och hvarmed han riktat vårt historiska vetande.

Det mest anmärkningsvärda af författarens hela framställning är dock, att han fäst uppmärksamheten vid ett förhållande, som är af ganska stor vikt för vår kunskap om konung Eriks död, men som man hittills föga besinnat. »Den äldsta teckning af konung Erik den XIV:s sista öden», säger vår förf., »som innehåller någon antydning om att han blifvit mördad, är icke mindre än femtio år yngre än de händelser, som deri omtalas». Vi måste bekänna, att om vi genom en mödosam undersökning kommit till detta negativa resultat, skulle vi hafva stannat i en tveksam begründning inför detsamma, letande efter vissa ledtrådar för vårt ytterligare omdöme. Men vår förf., liksom förskräckt för någon dylik profan tvekan, tillägger tvärtom helt raskt: «Icke desto mindre är hon fullkomligt tillförlitlig, ty hennes författare, Messenius, hade haft godt tillfälle att skaffa sig säkra uppgifter och yttrar icke ett tvifvel om sin berättelses sanning».

Berättelsen om konung Eriks ynkeliga slut har nu en gång fått nästan samma helgd som historien om Kain och Abel, och hvarje tviflare på dess sanning skall säkerligen med förtrytelse afvisas som en rånare inom minnets helgedom. Det är med de historiska trossatserna som med alla öfriga trossatser: i brist på



annan grund trygga de sig gerna vid urhäfdens rätt, åberopa sin sekellånga besittning af människors förtroende som ett afgörande bevis för sin sanning, och när process begynner väckas om denna rätt, kasta de gerna hela bevisningsskyldigheten öfver på den kärande parten. Det är icke utan, att just denna den sekelgamla sägnens autoritet synes hafva inverkat äfven på vår författare och förmått honom att hastigt släppa den uppslagsända han funnit. Till stöd för denna vår förmodan tjena oss tvenne hans yttranden vid tal om konung Eriks död (s. 78), hvilka vi anföra, därför att de just visa, huru man i allmänhet tänker i dylika ämnen. »I fråga om mordet» heter det först »hafva blott några få och spridda underrättelser kommit till vår tid och de så torftiga, som man kan vänta om förloppet af en händelse, hvilken alla de, som *kunnat* gifva säkra underrättelser, hade goda skäl att hemlighålla». Och längre ned: »Några berättelser af dem, som voro närvarande vid Eriks dödsbädd, finnas visserligen äfven, men innehålla afsigtliga osanningar, så att man ej kan sätta tro till dem». Låtom oss se! Skulle man icke med fullt skäl kunna använda fullkomligt samma bevisföring för att häfda Karl den elftes, Adolf Fredriks eller Karl Augusts förgiftning, eller är det icke just af denna slags bevisföring, som *alla* gängse rykten om sådana stygga ting lefva och hafva sin varelse? »Bevis finnas icke» — heter det — »men detta kommer sig helt naturligt deraf, att man undanrödjer alltid bevisen för dylika handlingar»; hvarvid man till och med ofta vill låta sjelfva bevisens frånvaro tjena till bevis för deras undanröjdande och dermed för brottets verklighet. — Då förf. icke heller vill sätta tro till vittnesberättelserna, därför att »de innehålla afsigtliga osanningar», så är att märka, huru både deras »osanning» och osanningens »afsigtlighet» först måste bevisas, under det vår förf. endast stödt detta yttrande på sin tro om brottets verklighet och sin misstanke om att vittneä varit beställda. Men både denna tro och denna misstanke måste väl hvilat på någon annan grund än sig sjelfva; — ty eljest är bevisningens cirkel oförlätlig. För vår del vilja vi påstå, icke att de sakna all *anledning*, men att deras *grund* är mycket svag. Låtom oss likväl först tillse, huru sig förhåller med sjelfva tillkomsten af nu gällande berättelse om dådet.

Förf. har icke närmare utvecklat bevisen för sin sats, att Messenius är första källan för uppgiften om Eriks förgiftning;



men vi instämna fullkomligt i detta hans påstående. Går man till samtida upptecknare eller till krönikeskrifvarne från slutet af 1500- och begynnelsen af 1600-talet, så veta de ingenting märkligt att förtälja om konung Eriks död. De omtala den som ett enkelt faktum, som ett naturligt slut på ett nioårigt fängselif. Så både Sven Elofsson och Daniel Hund, hvilka fullfölja sin berättelse ända till 1577. Så ock de kronistiska anteckningar, som ses i böcker från denna tid.

Om Tegel är svårt att döma, enär han alldeles avslutar Eriks historia vid afsättningen; men Aeg. Girs i sin Johan den tredjes historia (fr. 1620) berättar endast, att konung Erik blef ur sitt fängelse genom döden förlossad; han vet dock, att konung Johan för vådlig händelse gifvit befallning om hans »förqvävande». Ingen af de codices af dessa begge författare, som jag haft tillfälle att se, innehåller i detta hänseende något mera än Stjernmans aftryck. För fullständighetens skull må ock nämnas, att Karl den Niondes Rimkrönika och Gustaf Adolfs korta krönikeutkast tala lika litet om mordet; hvilket dock naturligtvis för den *misstänksamme* icke nödvändigt bevisar de höge författarnes okunnighet derom. Samma tystnad råder dock hos 1600-talets öfrige historiske författare. Laurentii Paulini »Historiæ Arctoæ libri tres», (af 1636) den tidens större historiska lärobok, vet endast: »nono captivitatis anno finem vitæ fecit»; Laurentii Laurini »Sveriges Chronika» (1647) och Petreji »Kort och nyttig krönika om Sveriges Konungar» (1656), århundradets vanligaste kompendier, säga ungefär detsamma. Den korta uppgiften står lika naken äfven i utländska kompendier, såsom Zeilleri »Descriptio regni Sv. Goth. et Finl.» (1656 m. fl. uppl.) samt i mera vetenskapliga arbeten, sådana som Verelii i slutet af 1600-talet nedskrifna »Epitome Historiæ Sveo-Gothicæ» (tryckt 1730) och Wexionii »Epitome descriptionis Sueciæ etc.» Scheffer upptager ej heller i sina Memorabilia (tr. 1671) konung Eriks död under rubriken »Om svenska kungars ovanliga dödssätt».

Man kan därför med trygghet antaga, att det svenska folket ända inemot slutet af 17:de seklet sväfvade i ganska lycklig okunnighet om konung Eriks tragiska slut och brödraskuldens förfärliga tyngd på Vasaättens minne, eller att berättelsen derom endast var ett af dessa dofva rykten, som icke vågade öppet uttala sig. Att ett sådant tal gick och det till och med just i de lärdes

läger, visar sig dock af åtskilliga tecken; tvenne af dem äro märkvärdiga, därför att de temligen tydligt hänvisa på en bestämd gemensam källa. År 1650 nedskref fransmannen Jollyvet sin nu i kongl. bibliotheket i Stockholm förvarade »Histoire Générale des Suédois et des Goths» etc., ett arbete i 34 tomer af mycket omvexlande innehåll och mycken förvirring både i inre och yttre stil. Han yttrar der i 31 tomen: »Det var just år 1577, som konung Erik efter sin långvariga och olyckliga fängelsetid dog den 25 Februari. En af de senaste (les plus derniers) skriftställarne har i skrift lemnat den uppgiften (a laissé par écrit), att han der blef dödad, men landets nyaste författare (les plus modernes auteurs) nämna icke ett ord derom. Och i sjelfva verket synes det icke finnas antagliga skäl därför, ty hvilket hjerta skulle man ej hafva för att kunna i ett eländigt fängelse döda en furste, beröfvad ej blott sin krona, sina egodelar och sin ära utan äfven sitt förstånd» etc. etc.

Loccenius, hvars »Historia Suecana» trycktes 1654 och 1676, yttrar sig efter ett utförligt tal om konung Eriks öde såsom hans gerningars lön: »Efter nio år fick han, såsom det skrives, i fängelset en kristelig död. Några berätta dock på annat sätt om dödsättet». Och vänder man sig slutligen till Pufendorfs »Continuirte Einleitung etc.», hvars första upplaga trycktes 1686 och hvaraf P. Brask 1688 utgaf en svensk öfversättning, så läses på begge ställena följande framställning: . . . »thy skickade konung Johan, att blifva qvitt denna fara, sin sekreterare med förgift, som af konungens läkare var tillagadt, åt Örby; hvilken äfven, på det konung Erik sig vackert till döden skulle bereda, så lagade att han först tog Herrans Nattvard, och sedan han ännu i två dagar gifvit honom ro, omsider ingaf honom förgiftet i en ärtsoppa, hvaraf han strax med döden afgick».

I begynnelsen af 1700-talet börjar nu den nya uppgiften äfven för den större allmänheten i tryck framläggas. Den i Elvii almanacka intagna berättelsen om Vasakonungarna nämner visserligen ännu (1706) ingenting derom. Men Rhyzelii »Mnemonica Historiæ Suio-Gothicæ Epitome» (hvaraf finnas 3 latinska uppl. 1728—50 och en svensk af 1751), som genom sitt anseende säkerligen varit en vigtig bok för det uppväxande släktet, säger: »Uti fängelset på Örby slott dödde han, som det förmenas, af förgift». Derefter komma Celsius, Dalin och Lagerbring, alla med

samma, till och med betydligt förbättrade, historia, och ehuru ännu långt in på 1700-talet flera kompendier, såsom Hyphoffs (1731) Bruzeli (1762) Göranssons (1749) och Berghults (1764) om Eriks död hafva ingenting märkligt att förmåla, torde dock de större författarnes utsago numera hafva begynt gälla för sanning. Vår samtid känner fullständigt de följande mer eller mindre fantasirika utläggningarne ända till Fryxells, som i utförlig kändedom öfverträffar dem alla.

Den första tryckta berättelsen är sålunda Pufendorfs. Hvarifrån förskrifver sig då denna ur mörkret frambrytande ljusstråle? Derom sväfvat man ej längre i ovisshet, så snart man genomläser Messenii framställning i hans vidtberömda *Scandia Illustrata*. Hans berättelse öfverensstämmer ord för ord med Pufendorfs, och om författareäran kan ju då icke vara någon tvist. Men Pufendorfs *Einleitung* trycktes 1686, *Scandia Illustrata* först 1700. Pufendorf har sålunda sett *Scandia* i manuskript och skyndat att tillegna sig den pikanta nyheten. *Scandias* manuskript var säkerligen länge känt och begagnadt af de lärde; måhända är Loccenii halfva antydning om »andras berättelse» deraf föranledd. Att Jollyvet, som hade förbindelse med de la Gardie och af honom aflönades för att skriva sin historia, med sitt yttrande »om den i skrift lemnade uppgiften» också afser Messenius, synes mig mer än antagligt. Hade fransmannen Vertot fortsatt sin »*Révolutions de la Suède*» ända till och med Erik, så hade troligen redan så tidigt berättelsen blifvit utkolporterad, ty Vertot hade ock haft *Scandias* manuskript till begagnande*). Messenius torde sålunda med allt skäl kunna antagas som det egentliga ursprunget till den berättelse, hvilken sedan blifvit det svenska folkets häfdvunna egendom och en af vår historias dystraste minnen. Frågas då: är Messenius tillräcklig autoritet för dess sanning? Utan tvifvel, — menar vår förf. »ty Messenius hade varit i tillfälle att skaffa sig de säkraste underrättelser, och han yttrar icke ett tvifvel om sin berättelses sanning». Men hvarifrån skulle just Messenius hafva fått så säkra underrättelser om en tilldragelse, »hvilken», om den verkligen inträffat, »alla deri delaktige hade största skäl att hemlighålla?» Knappast från någon af dessa deltagare sjelfve; än mindre af officiella dokumenter; Mes-

*) Enl. Celsius: *Dissert. de fatis et meritis Messeniorum*. Ups. 1733.

senius visar sig ej ens hafva reda på de begge akter af 1569 och 1575, i hvilka konung Erik formligen dömdes till döden. Det är också icke alldeles riktigt, att Messenius »ej yttrat tvifvel om sin berättelses sanning». Man kunde snarare säga att han icke yttrar sig med full förvisning derom. I framställningen af kon. Johans historia berättas visserligen såsom ett rent faktum, huru Johannes Henriksson sändes till Örbyhus, huru han medhade giftet, huru han lät konungen taga sakramentet o. s. v. Men vid berättelsens slut heter det: »lät han honom, såsom det berättas, i en ärtsoppa intaga giftet». Och i Scandia Illustratas andra del, i det s. k. Epitome Chronologiæ Scondianæ: lyder uppgiften: »På det konung Erik ej genom någon sammansvärjning skulle befrias och utsätta fäderneslandet för yttermera fara, blef han, såsom det berättas, försigtigtvis genom gift afdagatagen. Häraf, likasom af sakens egen natur, framgår temligen tydligt, att Messenius upptagit en på hans tid i de högre kretsarna gängse sägen om konung Eriks död, och att han i afseende å detaljerna antingen troget återgifvit ryktets innehåll eller sjelf kombinerat det antagligaste. Men om den Messeniska berättelsens källa är en tradition, hvad värde eger då Messenius såsom vår källa för denna historia? Mycket ringa, såvida icke från något annat håll stöd kan hemtas för hans utsago.

Sådana stöd gifvas dock. Berättelsen om konung Eriks död inträder på 1700-talet i ett nytt stadium, ty hon stödjer sig numera icke blott på Messenius, utan på nya i häfdagömmorna uppletade dokumenter, hvilka åtminstone sågo ut, som betydande skäl, och som sedan ideligen hopknötos med hans uppgifter. Stjernman offentliggjorde 1733 i »Riksd. o. Mötens Beslut» den dom af den 10 Mars 1575, hvarigenom riksens råd och biskopar sade Erik från lifvet, och Dalin återopade i sin historias 3:dje del, (1761), utom denna handling, äfven brefvet af den 19 Jan. 1577, hvori Erik Andersson, Joh. Henriksson m. fl. erhålla formligt uppdrag att i nödfall aflifva fången enligt trenne noggrant beskrifna methoder. Loenbom tryckte detta bref år 1771 i sina »Hist. Uppllysningar» 4:de del, likasom han i den 1 delen aftryckt de vittnesberättelser, som de yid dödstillfället närvarande afgifvit. Stjernman hade ock (1751) i bilagorna till Tegels »Erik XIV:s Historia» meddelat brefven mellan hertig Karl och konung Johan, hvori hertigen uttrycker farhågor, att gemene man och utlänningarne skulle fatta misstankar om

Eriks död och yttrar sitt missnöje, att ej rådsherrar varit närvarande. Nu var saken klar. Lagerbring återgaf berättelsen likasom förut Dalin. Celsius uppsatte en lång rörande beskrifning, huru Erik fått underrättelsen om sin förestående död och afhört den utan bestörtning, huru han *fyra* dagar förut begått nattvarden och sedan tagit giftet, huru Johan för att bortblanda korten låtit tillskrifva sig falska berättelser, dem han skickade till hertigen, huru denne icke låtit förblinda sig af dessa konster etc. . . . Sådan har berättelsen sedan fortplantats. Fryxell har blott ur egen fatabur för säkerhetens skull tillagt, att Erik af de förelagda dödssätten »valde giftet», samt en noggrann beskrifning på hans uppförande vid nattvardens annammande.

Huru härmed nu än må vara, säkert är, att dessa dokumenter existera och ännu flera dertill. I senare tider har man upptäckt det äldre dokumentet af 1569, hvilket visar, huru biskoparne redan då medgifvit Johan rättigheten att till sjelfförsvar taga brodrens lif; och temligen nyligt har sjelfva originaldokumentet till br. af den 19 Jan. 1577 blifvit offentliggjordt. Dessutom känner man numera en hel mängd bref, hvori Johan syftat åt möjligheten af domarnes och fullmakternas verkställande. Onekligen ligger ju häri en stark »liknelse» och isynnerhet i den omständigheten, att en dylik uttrycklig fullmakt är af konung Johan underskrifven endast litet mer än en månad före Eriks död, samt att deri omnämnes den man, som af sägnen och Messenius utpekats såsom gerningsmannen. En jury skulle ju ha temligen svårt att neka sitt »skyldig» till svar på en sådan anklagelse som Messenii, bestyrkt af så väl sammanträffande intyg som de anförda dokumenternas.

Den jury, som sätter sig till doms öfver det förflutna, bör dock hafva tid att två gånger pröfva, innan den säger sitt verdict. Och här finnas verkligen anledningar att pröfva både intygens öfverensstämmelse och »liknelsens» beviskraft.

Först och främst är det en egen, ehuru obetydlig omständighet, att under det Messenius omtalar Johannes Henriksson såsom den egentliga hufvudpersonen i det stygga dådet, gifva dokumenterna anledning att tro: det ena, att han för tillfället ej varit närvarande, det andra, att han alldeles icke mer än de öfrige väktarne varit konungens förtroendeman. Messenius säger, att Joh.

Henriksson den 25 Febr. lät Erik undfå giftet; men det af väktarne afgifna s. k. vittnesintyget af den 24 Febr. är af Joh. Henriksson icke undertecknad, utan blott af Erik Andersson, Johan Persson och Johan Sandersson. Hvarför skulle Joh. Henriksson, om han varit närvarande, ej hafva undertecknat tillsammans med de andra? Den vigtiga fullmakten af den 19 Jan. har dock en ordställning^{*)}, som tydligen angifver Joh. Henriksson såsom en af konung Eriks väktare tillsammans med de öfriga. Icke heller kunde Joh. Henriksson hafva någon anledning att särskildt fördölja sin närvaro; i sådant fall borde äfven Erik Andersson hafva dragit sig för att underteckna, ty hans rôle borde hafva varit minst lika stor som Joh. Henrikssons, då han i fullmakten nämnes först.

Men vidare är att märka, huru fullmakten alldeles icke är stiliserad såsom ett maktbref hvarken för den ene eller den andre att genast afdagataga fången. Sedan den förordnat Erik Andersson och Joh. Henriksson att tillika med de begge andra hafva grann akt och tillsyn på fången, fortsätter den: Och hvar så hände (det Gud förbjude) att anten något förräderii eller någon annan macht wore förhanden, som ville eller kunde förlöse kon. Erich, och förbemelte wäre tillförordnade, som honom wachte skole, så-danth ingelunde kunne gå förbi, så hafve vi med wårt älskelige Råds samtycke så beslutat och nu her medh giffwe förbemelte wäre tilförordnade fullkomlig fullmacht och befallning at förkorte hans Liiff, i så motto att de skola tillreda honom een dryck aff Opium eller Mercurium så stark, att han icke öfver några thimer kan leffwe, thenn skola de giffva honom att dricka, etc. etc. I lika måtto hvar någenn förrädere hoop komme oförvarandes ther för slotthz, så att ingen på slottet wisse ther aff, förr änn ther wore förhanden. Då skole förbe:te wäre trogne Vndersåther och tienere strax göra aff mz honom genom hvad medel thett bäst och snarest skee kann». Derefter följa de bekanta alternativerna, åderlätning eller qwäfning noggrannt beskrifna. Slutligen tillägges: »Men Elliest och ther som ingen sådanne fhare wore på färde, wele Wij att förbe:te Kongh Erick måtte Fursteligen mz Maat

^{*)} Hafva förhenskuldh... förordnet... thenne... wår kökemester Erik Andersson till Bjurum samt wår Secreterer Johannes Henriksson, att the samt med the andra wäre trogne tienere som ther nu förordnade äre, skole haffue grann acht och tillsyn på for:ne kong Erich... etc.

och dryck vnderhollin och försörgd bliffve, och hvaar så hände kann, att oftabete Wåra troгна Menn och tienere, som honom achte skole, icke kunne gå saken förbi, utenn kon. Erichs lif i så mätto, som föreskrifvit står, skall förstäckt blifve» då försäkrar dem konungen om sitt beskydd. — Allt detta ser ju icke ut som en fullmakt afsänd tillika med ett af Kern tillblandadt gift för att introducera Joh. Henriksson.

Men den allra vigtigaste omständigheten är, att den nämnda fullmakten af den 19 Jan. alldeles icke är någon enstaka företeelse. Den är rent af en ord för ord trogen kopia af en föregående fullmakt af den 21 Juni 1573, endast med förändring af begynnelseorden och namnen på fullmaktsinnehafvarne, hvilka naturligtvis voro de dåvarande väktarne. Onekligen förminskar detta vigten af den »liknelse» som ligger i sammanträffandet mellan fullmakten och konung Eriks död. Dokumentet är icke längre något bevis på att konung Johan just nu ryckt upp sig ur den mildhet, som hittills bevekt honom att skona fångens lif, att han just nu begynt tänka på de yttersta utvägarne och utstakat planen för farans undanrödjande. Derpå hade man för längesedan tänkt. Likaså konung Johan redan från 1569 hade i sin ego det dokument, som berättigade honom att taga brodrens lif, så hade Eriks väktare åtminstone från år 1573 i sina händer haft den fullmakt, som skulle ställa dem ansvarsfria, i händelse de måste tillgripa den svåraste utvägen, och som tillika ålade dem som en pligt att hellre tillgripa denna utväg än låta fången undkomma. En sådan fullmakt egde med all säkerhet Krister Gabrielsson, Axel Månsson och Johan Karlsson, som 1573 bevakade konung Erik, ty vi hafva ännu en samtida afskrift deraf, hvori deras namn stå utsatta; en sådan fullmakt hade otvifvelaktigt också Gyllenstjerna året 1572, ty konungen hänsyftar tydligen derpå i det ena brevet efter det andra; en sådan fullmakt hade väl ock Mauritz Göransson, som år 1576 var befallningsman på Örbyhus, ty den 26 Aug. påminner Johan äfven honom, att han i yttersta nöd skall handla efter såsom hans fullmakt medgifver. Det var då icke mer än naturligt, att Erik Andersson och Joh. Henriksson, då de i begynnelsen af 1577 sändes till Örbyhus för att aflösa Maurits Göransson eller för att förstärka vakten, att de då också undfingo ett exemplar af detta hemska maktbref sig till skydd och efter-

rättelse. Ty väl är att märka, — vi påminna derom ännu en gång, huru fullmakten alldeles icke är något annat än en kopia af 1573 års bref; en öfverensstämmelse som vore svår att förklara, om icke man just besinnar denna brefvens egenskap af att vara en för Eriks väktare en gång för alla uppsatt och sedan efter behof afskrifven instruktion.

Hänger det så ihop med detta märkvärdiga bref af den 19 Jan. 1577, så synes dess beviskraft vara nästan upphäfd, och vi kunna då öfvergå till några »liknelser» och skäl, som resa sig *emot* den nu gängse berättelsen om konung Eriks död. Messenii berättelse är onekligen ganska väl afpassad efter antagandet om en verklig förgiftning och oafsedt några oriktigheter och motsägelser i dateringen *) går hon temligen naturligt ihop. Joh. Henriksson kom, säger han, till Örbyhus medförande det af Ph. Kern tillverkade giftet; på konungens befallning lät han Erik till en kristelig dödsberedelse på söndagen den 22 taga sakramentet; tvenne dagar fick fången derefter, såsom rätt och billigt var, hafva ro, och så randades den hemska dag, den 25 Febr., då han *sig sjelf ovetande* i en ärtsoppa intog det dödande giftet och deraf uppgaf sin anda. Huru historien af en senare fantasie blifvit oriktigt förbättrad, har jag redan anmärkt.

Men nu inträffar det, att vi dessutom ega i behåll en berättelse af ett ögonvittne, ett sådant ögonvittne, som icke af någon yttre anledning skäligen kan misstänkas för uppsåtlig osanning, och hvars framställning föröfrigt eger alla kännetecken af en enkel och osminkad verklighet. Johannes Petri, pastor i Wendel, intygar, att

*) Oriktigheten ligger deri, att Messenius säger, att Joh. Henriksson låtit konungen få intaga giftet den 22 Februari (så i sjelfva manuskriptet) »qui et Dominicus (söndag) fuit»; derefter tillägger han: »Sequens deinde biduum citra vitæ periculum merito transegit et postea illuxit funestus ille dies XXV Februarii quo iguarus toxicum hausit etc.» ... Nu säger Erik Anderssons skrifvelse: »hafver han ock i dag den 24 Februari annammat Sakramentet och haft passelig god bekännelse» och Mr Johannes säger: blef jag kallad Dominica invocavit (söndagen den 24 Febr.) om aftonen, på hvilken dag han tillförene gick till Sacramentet». Det synes att Messenius hört, huru konungen lefvat någon tid efter sakramentets intagande, men dateringen har han kombinerat på fri hand, och uppgifvit den 22 Februari för att få de »tillbörliga» två dagarna (23 och 24) mellan dödsberedelsen och förgiftningen. Man ser sålunda, att underrättelserna ej varit »de säkraste».

han af befallningsmannen på Örbyhus, Erik Andersson, blifvit kallad att besöka konung Erik i hans sjukdom, och att Erik Andersson derefter af honom begärt en skriftlig berättelse, huru samma sjukdom sig förhållit. Mr Johannes anmärker uttryckligen, att han icke varit närvarande från sjukdomens begynnelse, men betygar, att fången för sin predikant H. Andreas bekänt, huru sjukdomen mer än åtta dagar tillföre stått honom i bröstet och magen, ja ock långt tillföre i flera år. Det var söndagen den 24 på aftonen, som Mr Johannes sjelf blef tillkallad och fick veta, att konungen då tillföre på dagen gjort sin bekännelse och tagit sakramentet af Mr Andreas. Mr Johannes har nu begynt förhandla med honom, huru han skulle sig skicka i det tillkommande lifvet och förlika sig med alla människor o. s. v. Han har sålunda tydligt sutit vid en döendes bädd och sett de sista stunderna vara nära; han har talat »om Kristus, och hans förskyllan, hvilken var skänkt alla dem, som till honom sätta tro, ehuru store syndare de varit hafva». Men konungen har »till förstone svarat något vrångliga. Men när man vidare handlade med honom, och sjukdomen mer och mer förstärktes, så att han märkte dödens vissa sändningebud vara förhanden, då svarade han något likligare, så att när det kom till det yttersta om natten mellan Måndagen och Tisdagen, och man förmante honom, att han skulle af hjertat tillgifva dem, som honom uti någon motto förtörnat, så ock bedja dem om vänskap, som han hade bratit emot, då svarade han: ja, ganska gerna af allt mitt hjerta». När nu tiden led, bad Mr Johannes honom, att han skulle antvarda Gud sin anda. »Då upprepade han två gånger dessa orden efter mig: Herre Gud uti dina heliga händer antvardar jag min anda. Sedan låg han vid pass en timma mållös, dock så stilla, lika som han hade somnat, hvilket skedde den 25 Februari när kl. var vid 2 efter midnatt» (d. v. s. den 26 Febr.).

För oss är denna berättelse vigtig egentligen därför, att antingen måste Messenius eller Mr Johannes hafva diktat; deras berättelser skilja sig just i den *allra väsentligaste* punkten. Af Messenius får man tydligt den föreställningen, att konung Erik varit frisk, att han på något sätt och under någon förevändning bibringats sakramentet »för att sedan dö» (moriturus), att han lemnats i

fred under de följande två dagarna och slutligen undfått giftet, som med ens dödat honom. Att han förut skulle hafva varit sjuk och under denna sjukdom undfått den sista påskyndande stöten genom ärtsoppan, är verkligen för den, som håller på förgiftningshistorien, ett orimligt antagande, som Messenius sjelf troligen skulle hafva afvisat; ty om naturen sjelf lofvar att uträtta saken, torde väl mördaren ej, utan ytterst tvingande omständigheter, roa sig med att fuska i dess handverk. Och här funnos åtminstone inga ytterliga omständigheter. Men nu säger Johannes uttryckligen, att konungen *var* sjuk och döende redan på Söndagen, och han skildrar hela det följande uppträdet som en enda lång dödskamp, hvilken också slutas med en afmattning, en stilla sömn i dödens armar; symptomer, hvilka redan i sig sjelfva icke tyda på verknin-gen af ett gift. — Häremot kan nu visserligen anmärkas, att det var just denna uppgift om *sjukdom*, som det för mördarne var viktigt att erhålla; hvarför skulle Erik Andersson hafva begärt prestens falska intyg, om ej för att hafva en sådan uppgift att dermed dölja sitt brott? Detta medgifves; det för Erik Andersson viktiga i intyget var onekligen berättelsen om sjukdomens förlopp. Men detta bevisar icke, att intyget är falskt; Erik Anderssons ställning såsom väktare var sådan, att han, äfven såsom den mest oskyldige, kunde behöfva ett intyg om verkliga förloppet, för att mota närgångna misstankar. Misstankarna om förfalskning o. d. hafva här visserligen ett vidt fält, men de hafva intet att *stödja* sig vid. Och de förlora än ytterligare fotfäste, om man vänder sig till de af vår förf. s. k. »afsigtligt osanna» vittnesintygen.

Tager man nemligen de hos Loenbom tryckta, nu i Riksarkivet förvarade originala s. k. vittnesintygen i skärskådande, så faller det genast i ögonen, att *de* åtminstone icke kunnat vara några af Johan beställda vittnesbörd. Det första papperet är ett vanligt pass, sådant som den tiden plägade utfärdas för kurirer, för att skaffa dem lättare fortkomst eller för att accreditera dem hos den, till hvilken budet försändes. Det begynner: »Kon. Mt. till Sveriges underd. tienare, Jag Eric Andersson till Magröö gör veterligt att hafva affärdigat thenne brefvisare... Mats Mårtensson heden ifrån Örby och till K. Mt. med några muntelige ärenden och wärf uti underdånighet att berätta K. Mt... och hvad för:ne M. M... warder..... berättande dhz är utij sanning. Eric Anderssons,

Johan Sanderssons och Johan Perssons sigill och underskrifter finnas kvar under brevet. — Med detta bref följer en liten lapp skrifven af Erik Andersson sjelf och innehållande en promemoria (»Till minnes») på hvad budet skulle berätta, hvilket i korthet var, att konung Erik var sjuk och att han vid spörsmål om sjukdomen svarat, »att allt sedan han blef fången hade han haft ondt i bröstet och i magen, samt att han haft stor anfåktelse i 8 dagar, ehuru han hvar dag gått till bords och ätit passeligen; dock han hafver nu legat i 2 dager slett vid sängen». — Här omtalas således allsicke konung Eriks död, hvilket ju ej heller kunde ske, då brevet afsändes den 24, och konungen ej dog förr än natten mellan den 25 och den 26. Och hvilka misstankar kunna väl ingifvas af en så naturlig företeelse, som att väktarne, när kon. Eriks sjukdom tager en så betänkelig vändning, att han måste intaga sängen, genast afsända en kurir med rapport härom till konungen?

Men hvad vill det säga, att Erik Andersson sjelf dagen före dödstillfället afsändt ett ilbud med underrättelsen om Eriks sjukdom? Så vida man ej vill antaga, att väktarne tillställt mordet på eget bevåg och t. o. m. velat föra konung Johan bakom ljuset, bevisar denna omständighet tydligt, att Mr Johannes har rätt, och att konung Erik då var sjuk. Ty icke afsänder man ett sådant budskap, som det i Mårten lakejs promemoria antecknade, på narri, och för att spela en komedi inför sjelfva brottets upphofsman. Icke kan man förstå, hvartill det skulle tjena att förkunna konung Eriks sjukdom och hans egna yttranden derom för den, som väntat budskapet om hans död. Och slutligen, om Mr Johannes sålunda har rätt, så är det icke mycket bevändt med hela Messenii berättelse.

Den andra liknelsen emot förgiftningshistorien är icke mycket mindre betydande. Det är visserligen ovedersägligt sannt, att konung Johan i sitt sinne fast beslutit den fångne broderns död, om friden ej för bättre pris kunde köpas. Han har två gånger låtit biskoparne och rådet döma Erik till döden, han har för väktarne derom utfärdat de vidlyftiga och otäckt omtänksamma instruktioner, som vi alla väl känna; han har oupphörligen, ofta flere gånger om året, påmint dessa sina betrodde män om deras oeftergifliga pligt att icke släppa Erik lefvande ur fångelset, och hela ärt-soppshistorien finnes in nuce i dessa hans bref och instruktioner. Den fasta viljan att försvara sin thron, vore det ock genom ett brodermord, kan således aldrig fränkännas konung Johan; hon är ett outplånligt drag i hans karakter, och det enda man dervid till hans försvar kan anföra, är hans egen och samtidens väl berättigade fruktan för det vilda vansinne, som ur konung Eriks fångelse hotade Sveriges rike, en fruktan, som varit nog stark att förmå en Laurentius Petri och rikets andra biskopar till en orygge-

lig dödsdom. Det ligger sålunda alldeles ingen *omöjlighet* i vägen för det antagande om konung Eriks död, vi från vår barndom inlärt oss. Möjligheten är fullt så stor, som i allmänhet det fasta, men vilkorliga beslutet är en möjlighet till handling.

Men mellan beslut och handling ligger ock en möjlighet till underlåtenhet, isynnerhet då beslutet är vilkorligt. Att en sådan här fanns, visar sig tydligt redan deraf, att befallningar och påminnelser så ofta och så ifrigt utfärdas, utan att verkställighet följer. Den befallande lugnar sig med medvetandet af att hafva sin fiendes lif i sin hand, men ryggar oupphörligen tillbaka för att taga det. Det finnes af Johan ingen positiv befallning om Eriks dödande, endast befallningar att döda hellre än att släppa. Men denna hårda nödvändighet infann sig aldrig just när farorna och farhågorna för befrielsen voro som störst. Erik fick leva 1569, 70 och 71, då man upptäckte sammansvärjningar i Stockholm, i Småland, i Östergötland, då rykten gingo om oroligheter i Dalarna, då folket rörde sig i Upland, och då sjelfva fångens vakt visade tecken till myteri. Han fick leva 1573 och 74, då de 5000 skottarne kunnat blifva så fruktansvärda verktyg i de upproriske klanhöfdingarnes hand, och då sjelfva hertig Karl af konungen misstänktes för delaktighet i sammansvärjningen. Han fick leva 1576, då presten Mauritz i Böne skrämde upp sinnena med sin bekännelse om en vidtutgrenad sammansvärjning i Vestergötland. Men år 1577, då allt åter var lugnt, då den siste sammansvurne fått sin dom, då man icke längre hör någon fruktan omtalas, — då skulle den tvekande konungen hafva verkställt hvad han förut under de värsta farorna underlåtit! Man har anfört som en förklaringsgrund, att konungen just då var rädd för den liturgiska stridens anknytning vid politiska planer; men huru är det väl möjligt, att en sådan lofflig försigtighet skulle hafva förmått till en handling, som ej ens de våldigaste och mest uppenbara stämplingar till fångens befrielse mäktat framtvinga?

Huru mycket lättare förklaras icke deremot alltsammans, om man här söker den naturliga vägen? Efter ett nioårigt fängelse fullt af kroppsliga lidanden och försakelser, af hatets och ångerns själsmarter, ofta stegrade till vansinne och raseri, blir den olycklige Erik anfaktad af ett sjukdomsutbrott. Luften på Örbyhus var osund, och slottet isynnerhet hemsöktes af farliga smittor. Vi hafva ännu i kamrer Sandbergs Saml. i K. Ark. ett bref, hvari omtalas, att vid 1576 års slut har en ny »bårds kärare» (läkare) blifvit antagen för att sköta de många knektar, som insjuknat i skörbjugg och andra åkommor, och en förteckning finnes bilagd å en hel mängd sådana patienter. Erik håller sig uppe några dagar, men måste snart intaga sängen. Då afsänder ståthållaren ett ilbud för att underrätta konung Johan om ställningen, och när faran blir allt större, gifves bud till socknens prest, en person, som man knappt

skulle hafva anlitat, om mörksens gerningar förehafts. Sedan allt var slut, begär Erik Andersson af denne prest ett intyg om förloppet, som till konung Johan försändes, och af honom öfverstyres till hertig Karl. Derefter anordnas om begrafningen, sedan den dödes lik varit utställt för att af folket beskådas; en försigtighet, som icke kan väcka förundran, då man lätt kunde förutse, hvilka misstankar eljest skulle uppstå, och ej ens kunde vara säker för pretendenter under konung Eriks namn. Begrafningen låter man försiggå i stillhet, såsom ock var att vänta af den, som räddes för det förflutnas minnen. — Hertig Karl svarar på konungens bref med sorgebudet och uttrycker sin mycket grundade farhåga för de rykten, som helt naturligt skulle kunna uppstå både hos gemene man och hos utlänningen; i hans ord framlyser dessutom tydligt, att han sjelf hört något tal, som var egnadt att ingifva dessa misstankar, och att han ej hade så riktigt klart för sig allt hvad som härunder kunde vara sannt. Denna hertigens halfva kunskap om något hemlighetsfullt och hans deraf följande undertryckta misstanke är också ganska förklarlig. Det var ej ett litet antal personer, som voro medvetna om Johans planer; biskoparne och rådet hade underskrifvit dödsdomar; högre och lägre adelsmän hade den ene efter den andre haft den ohyggliga instruktionen till sitt rättsenöre och mottagit bref på bref med påminnelser derom; skrifvarne i kansliet hade uppsatt koncepter, renskrifvit och utskrifvit dessa instruktioner, till och med i rikets böcker inregistrerat maningsbrefven. Det kunde ju icke fela, att af så många medförtrogne skulle hemligheten utspidas. Den kom ut, — och från planerna, instruktionerna och de vilkorliga befallningarna slöt man sig till verkställigheten. »Nu är det gjordt» tänkte enhvar af dessa invigde vid underrättelsen om Eriks död, och mången ryste måhända för sig sjelf vid tanken på sin delaktighet i vissa beslut. — Och när man skulle tänka sig sjelfva gerningsmannen, det yttersta verktyget för planens utförande, så föll tanken genast på den usligaste af konung Johans skrifvarefölje. Det är betecknande för berättelsens karaktär af sägen, att man fäst gerningen just vid Johannes Henriksson, ehuru icke han utan Erik Andersson tydligen är den egentliga hufvudpersonen vid tillfället. Det är Erik Anderson och icke Joh. Henriksson, som nämnes först i den sist renskrifna fullmakten; det är han, men icke Joh. Henriksson, som afsänder ilbudet till Johan; det är han, som efterskickar presten och begär hans intyg. Men Joh. Henriksson utpekas som bane mannen; brottet är begånget, och han har gjort det, han, den ökände skurken; ty ingen annan kunde göra det.

Så mullrade det doft och sakta i högre och lägre kretsar, bland den missnöjda adeln och bland de illsluge skrifvarne. Slåtter gingo och nya kommo; fäder förtalde hemligheten förstulet för sina barn, och barnen trodde dem, ty ingen berättelse var troligare.

Så har hon ock kanske ur någon samtidas mun kommit till Messenius. Och Messenius, som forskat i rikets handlingar, har också ansett henne bestyrkt af den graverande fullmakten, hvilken han ganska troget afskrifvit; äfven han har sammanknutit plan och verkställighet, och sedan han kopierat fullmakten af d. 19 Januari, har han äfven nedskrifvit sägnen om Johannes Henrikssons bedrifver. Så har berättelsen räddats åt efterverlden och blifvit trodd.

I våra ögon har hon dock icke stor autoritet. Det finnes, såsom vi redan anført, allt för starka instanser emot henne, och de skäl, som anföras till hennes bestyrkande, stå sig, vid närmare pröfning ganska slätt. Hon behöfves icke för att förklara Eriks död och tillfälligheten af dess sammanträffande med den märkvärdiga fullmakten, ty denna fullmakt är ingen nyhet för just detta tillfälle; hon står illa tillsammans med säkrare uppgifter från samma tid och med andra tillfälliga omständigheter, såsom det nämnda budskapet till konungen; hon framställer icke heller sig sjelf med någon större ofelbarhet, än rykten i allmänhet göra med sitt »det säges», »det berättas». Hon förtjenar därför icke annat än att som sägen betraktas, att såsom sådan af historien med försigtighet begagnas. För vår del kunna vi ej heller se, att denna nödiga försigtighet kan leda till något annat än hela uppgiftens utstrykande ur vår historia. Dermed skulle visserligen icke vara vunnit någon ny uppfattning af Johans karakter; men vi hade dock förflyttat ännu ett konungamord i vår historia från verklighetens rike till drömmarnas, planernas, ryktenas verd. Och en sådan förflyttning är historien berättigad att göra, när hon icke finner intygen för sakens sanning tillräckliga, ty bevisningsskyldigheten ligger här tydligen på sakens sida; hon är dertill förpligtad, då sakens uppgifter beslås med tvetalan eller äro stridande mot sig sjelfva och mot verkligheten. Oss synes äfven det senare vara förhållandet. Ännu återstår visserligen mycket att önska för en fullständig utredning; källorna äro för denna tidpunkt serdeles knappa och bristfälliga, och vi kunna numera knappt finna flere medel att upplysa situationen, då de flesta räkenskapsböcker saknas, registratures bref för Januari och Februari månader 1577 äro ganska fåtaliga, och en öppning af kon. Eriks lik ej mer skulle kunna förvissa om frånvaro eller tillvaro af gift. Men redan det ofvanförda synes ega en viss beviskraft; ehuru visserligen icke för den, som af grundsats hellre tror än förnekar dylika romantiska tilldragelser.

HANS FORSSELL.



